

Хто такі ТОЙ і што ён КАЗАЎ? (Ужыванне спалучэння ЯК ТОЙ КАЗАЎ у беларускім маўленні)

М. І. Канюшкевіч

Who Is toy and What Did He kazaŭ? (Use of yak toy kazaŭ combination in Belarusian speech)

M. I. Kaniushkevich

Марыя Іосіфаўна Канюшкевіч — доктар філалагічных навук, прафесар: незалежны даследчык, Гродна, Рэспубліка Беларусь

E-mail: marikon9@mail.ru

Статья поступила: 15.10.2021. Принята к печати: 15.11.2021.

Разглядаюцца факты папулярнасці ў сучасным беларускім маўленні спалучэння «як той казаў», лінгвістычны статус якога ў беларускім мовазнаўстве трактуецца па-рознаму: фразеалагізм, фразема, словы-паразіты. Ставіцца задача выяўлення асаблівасцей функцыянавання дазенага фразеалагізма ў сучаснай камунікацыі, для чаго выкарыстоўваецца функцыянальна-камунікатыўны падыход. Методыку аналізу складае вызначэнне функцый спалучэння «як той казаў» у выказванні, устанавленне варыянтаў пашырэння фразеалагізма ў бок свабодных спалучэнняў, апісанне рэферэнтнага нападнення слова «той», а таксама зместу дэлібератыўнай часткі выказванняў са спалучэннем «як той казаў» і яго варыянтамі. У выніку выяўлены наступныя функцыі спалучэння «як той казаў» у сучасным беларускім маўленні – функцыя пабочных слоў, аўтарызацыя, самавыражэнне моўцы і запаўненне яго маўленча-мысліцельных лакун, стылізацыя гутарковай мовы і прастамоўя, апеляцыя да дасведчанасці адрасата, забеспячэнне дыялагічнасці дыскурса, маўленчаэтыкетная функцыя. Вакол інварыянтнага фразеалагізма «як той казаў» склалася варыятыўная прастора з наступнай парадыгмай (з вектарам да свабодных спалучэнняў): «як той казаў → казаў той → як казаў той N → як казаў N → казаў N → казаў / пісаў / думаў... N», а займеннік «той», няпэўна-рэферэнтны ў фразеалагізме, набывае рэферэнтную функцыю па меры адыходу ад цэнтра да перыферыі прасторы. Будучы жывой і актыўнай моўнай з’явай, спалучэнне «як той казаў» паказвае здольнасць да пашырэння сваіх функцый у сучаснай камунікацыі, што працягваецца ў карэляцыі яго са зместам дэлібератыўнай часткі, у цэнтрабежнай тэндэнцыі ад ідыяматычнага інварыянта да свабодных сінтаксічных канструкцый.

Ключавыя словы: аўтарызацыя, дэлібератыў, выказванне, пабочныя словы, фразеалагізм

УДК 811.616.3:81.42

Maryia I. Kaniushkevich – Dr. Sci. in Philology, Professor; independent researcher, Grodno, Republic of Belarus

ORCID: 0000-0001-5585-5274

Received: 15/10/2021. Accepted for publication: 15/11/2021.

The facts of the “yak toy kazaŭ” [as they say] combination popularity in the modern Belarusian speech, the linguistic status of which in Belarusian linguistics is interpreted in different ways: phraseological unit, phraseme, words-parasites, are considered. The objective is to identify the features of this phraseological unit functioning in Belarusian speech, for which the functional-communicative approach is used. The analysis methodology consists of determining the functions of the “yak toy kazaŭ” combination in an utterance, establishing options for expanding the phraseological unit towards free collocations, describing the word “toy” referential content, as well as the content of the deliberative part of the statements with the “yak toy kazaŭ” combination and its variants. As a result, the following functions of the “yak toy kazaŭ” combination in Belarusian speech have been identified – the function of introduction, authorization, speaker’s self-expression and filling in his verbal and cogitative lexical gaps, colloquial speech and vernacular stylization, appeal to the recipient’s awareness, ensuring the discourse dialogicity, speech etiquette function. Around the “yak toy kazaŭ” invariant phraseological unit a variable space with the following paradigm (with a vector to free constructions): “yak toy kazaŭ → kazaŭ toy → yak kazaŭ toy N → yak kazaŭ N → kazaŭ N → kazaŭ / pisaŭ / dumaŭ... N” was formed, and the “toy” pronoun, which is indefinitely referential in a phraseological unit, acquires a referential function as it moves away from the center to the periphery of space. Being a living and active linguistic phenomenon, the “yak toy kazaŭ” combination shows the ability to expand its functions in modern communication, which is expressed in its correlation with the deliberative part of the utterance content, in the centrifugal tendency from the idiomatic invariant to free syntactic constructions.

Keywords: authorization, deliberative, utterance, introductory words, phraseological unit

OECD: 6.02.OY

V

Пастаноўка праблемы. Спалучэнне *як той казаў* вельмі ўжывальнае ў беларускай мове – у мастацкіх творах, публіцыстыцы, не кажучы ўжо пра гутарковую мову. Вось як тлумачаць сэнс сваёй гандлёвай маркі жывітных сухарыкаў да піва пад назвай «Як той казаў» яе стваральнікі: «Пасля вывучэння рынку, а таксама асноўных канкурэнтаў заказчыка высветлілася, што сегмент сухарыкаў да піва перапоўнены, а пазіцыраванне сухарыкаў як моладзевага прадукта стала непрымальным. Было прынята рашэнне стварыць беларускі прадукт, што сягае каранямі ў самабытную гісторыю. Першай асацыяцыяй сталі “вячоркі”, узаеміны ў дварах пад клёнамі, калі старыя расказвалі тысячы гісторый, вясёлых і душэўных небыліц, дзе ні імён, ні аўтараў. Адсюль і назва сухарыкаў “Як той казаў”. Цэнтральным аб’ектам упакоўкі стала барада (як правобраз мудрасці і вопыту) і вусны, якія расказваюць нам гісторыі» (з інтэрв’ю дызайнера К. Івановай // marketing.by; фота ўпакоўкі гл. на harprint.by).

А вось прыклад з аб’явы газеты «Наша Ніва»: *«Наша Ніва» шукае спецыяліста па маркетынгу і продажх. Заробак залежыць ад сумы заключаных кантрактаў, не абмежаваны. Поўны, як той казаў, сацыяльны пакет. Месца работы – у цэнтры горада, каля метро.*

У празаічных творах многіх беларускіх пісьменнікаў – К. Чорнага. З. Бядулі, С. Баранавых, Я. Брыля, М. Гарэцкага, М. Гіля, Я. Купалы, М. Лынькова і інш. спалучэнне *як той казаў* ужываюць, як правіла, персанажы твораў, у асноўным сяляне – носьбіты гутарковай мовы.

Шырока выкарыстоўваецца яно і ў публіцыстыцы, у асноўным «Нашай Нівай», сустракаецца ў газетах «Звязда», «Культура», на беларускамоўных сайтах інтэрнэт-рэсурсаў.

Спалучэнне *як той казаў* стала загалоўкам кнігі сатырычных мініяцюр Марціна Коўзкага (рус. Мартин Скользкий; псеўданім Міхаіла Барысавіча Марцінкоўскага, беларускага пісьменніка-сатырыка). У прадмове да кнігі даецца даведка: «“Як той казаў” гавораць, калі хочучь спаслацца на нешта добра вядомае, усім знаёмае, прапісную ісціну» [Коўзкі, 1998].

Паўстаюць пытанні: хто такі гэты *той* і што ён такое *казаў*, што на яго трэба спаслацца? І калі *той казаў* «прапісную ісціну», то навошта яе так часта паўтараюць, спасылаючыся на нейкага невядомага *таго*? Сваё разуменне сэнсу спалучэння *як той казаў* у цэлым і слова *той* у прыватнасці дае Максім Лужанін у паэме «Лявоніха» [Лужанін, 1977], дзе размова ідзе пра доўгае і нялёгкае жыццё мудрага і дасціпнага дзеда-палешука, які свае ацэнкі нялёгкага жыцця ці асабістых гаспадарчых поспехаў заўсёды суправаджаў спасылкай на невядомага *таго*: *як той казаў*. У паэме з *тым*, які *казаў*, параўноўваюцца па агульнай для іх прыкмеце – таямнічасці для людзей – *тая* (праўнучка-партызанка Лявоніха), *той* (скалечаны фашыстамі хлопчык) і *тыя* (партызаны), якіх мала хто бачыў, але ўсе бачылі вынікі іх барацьбы з немцамі. Дзеля ілюстрацыі дазволім сабе прывесці некалькі ўрыўкаў з паэмы (выдзяленне неабходных месцаў наша):

*А скрозь глядзелі хаты
У люстра поўных рэк,
Патупваў хітраваты,
Спаважны чалавек.
Зімой дзічка ўпалюе,
Б'е рыбу ў ледастаў.
**Не скажа: «Я мяркую!»
А ўсё: «Як той казаў».**
**Не то каб меў за сорам
У вока праўдай ткнуць,
Ён так навучан горам,
Калі не мог дыхнуць.**
Калі пятой жандара
Яго прыціснуў пан,
Калі ён гаспадарыў
Ад сошкі і цапа.
**У пошуках ратунку
Ад гэтых злых прыгод
Сваю святую думку
Валіў ён на «таго»:
Як той казаў, аконам
Сыцей за воўка жыў;
Як той казаў, законам
Хоць пень падперажы.
А хто ён, «той»? У свеце
Спаткай ці дажані,
Калі дагоніш вецер
Сярод пажатых ніў.***

.....

*Дзівіліся па вёсках
І, меркаваўшы ўсяк,
Пусцілі пагалоску,
Нібыта дзед – вядзьмак.
Што ён, травы на пойме
Сабраўшы ля ракі,
Як дасць карове ў пойле,
Дык зразу блізнякі.
Каб выпытаць сакрэты
Пра тыя спарышы,
Старому шмат за гэта
Стаўлялі барышы.
Перакуліўшы чарку,
Ён важна прамаўляў,*

**Што трэба гаспадарку
Трымаць, як той казаў.**

....

Адкуль ты? – хто спытае.

Здалёк я... **З вёскі «той».**

Сама завуся «тая»,

Хлапец завецца «той».

Калісьці ў дні былыя.

Дзяўблі: «Як той казаў...»

Дык зноў мы сталі «тыя» –

Ні спраў няма, ні праў.

Ідзе ў пару начную

Лявоніха з малым,

Што бачыць, што пачуе –

Усё вядома «тым».

....

А гута знежывела –

Ці бог, ці «той» памог...

І зноў пра ўчынак смелы

Чуваць з другіх дарог.

М. Лужанін у паэтычнай форме растлумачыў папулярнасць спасылкі на *таго*, які казаў, увасобіўшы ў вобразе свайго героя адметную рысу беларуса, – абачлівасць, асцярожнасць у выказваннях, якая сфарміравалася ўсёй гісторыяй беларускага народа, што трываў ад бясконцых войнаў і прыцяснення заваёўнікаў на тэрыторыі Беларусі. За спасылкай *як той казаў* можна было схваць сваю ўласную смелую думку (параўн. з сучасным нікнеймінгам для ананімнасці моўцы ў інтэрнэт-камунікацыі).

З другога боку, трэба ўлічыць і тое, што кніжная традыцыя беларускай мовы перарывалася на паўтара стагоддзя, калі беларуская мова жыла і функцыянавала толькі ў вуснай форме, таму спасылкі на тых ці іншых канкрэтных асоб былі немагчымыя. Натуральна, запаміналася самае мудрае, патрэбнае, што адкладвалася і ў самім народным вопыце. Вусная народная творчасць выпрацавала ёмкую і трапную форму спасылкі – на *таго*, які гэтую мудрасць і казаў.

Сёння, як і «ў дні былыя», спалучэнне *як той казаў* шырока ўжываецца ў беларускім маўленні. Даследчыцкую цікавасць выклікае лінгвістычны статус гэтага спалучэння, яго месца ў моўнай сістэме, функцыі, межы яго моўнай прасторы, дачыненні да памежных з ім моўных адзінак.

Гісторыя пытання. Атрыбуцый спалучэння *як той казаў* няшмат. У «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» І. Я. Лепешава яно зафіксавана як славарная адзінка і падаецца наступным чынам: **«ЯК ТОЙ КАЗАЎ.** У знач. пабочн. сл. Разм. Як прынята гаварыць. Сін.: што называецца; як кажучь. На стале будзе, як той казаў, і паранае і варанае. Васілёнак» [Лепешаў, 1993, т. 2, с. 446]. У «Малым расейска-беларускім слоўніку прыказак, прымавак і фразем» спалучэнне трактуецца

як фразема, падаюцца яе міжмоўны адпаведнік і сінонімы: «*Как говорится — Як той казаў = Казаў той = Так бы мовіць*» [Санько, 1991]. «Русско-белорусский словарь» прыводзіць міжмоўныя адпаведнікі пад знакам ромба: *как говорится = як кажучь, як гаворыцца, як той казаў* [Русско-белорусский словарь, s. 181], падобна падае міжмоўныя адпаведнікі і «Беларуска-рускі слоўнік»: *як той казаў — как говорится* [Беларуска-рускі слоўнік, s. 561].

Больш пашыраныя звесткі знаходзім у Ф. М. Янкоўскага, які не толькі даў два варыянты спалучэння: *як той казаў і казаў той* і іх значэнне («Як звычай казаць, гаварыць; як ёсць завядзёнка казаць, гаварыць»), але і сабраў цэлую нізку прыкладаў з дадзеным спалучэннем і яго сінонімамі, занатаваных іншымі беларускімі даследчыкамі (дзеля зручнасці чытання цытаты мы ўжылі курсіў і выдзяленне аб'екта): «*Было сабе ў аколiцы дзвюх дзяўчат, от такіх, як той казаў, што ні гловы, ні мовы. Ваўк. п., Кус. (М. Фед., ЛБ, III, 2). Нам, як той казаў, картофлі [бульбы] не купляць. Навагр. р., Ваўк. Мы, як той казаў, жылі там адным гуртам. Тамсама. Як той казаў, ні перастояла, ні высыпалася. Слон. п. (М. Фед., ЛБ, IV). За адну картофліну, казаў той, спрэчак не робяць. Валож. р., Сак. Нам з бабай, казаў той, толькі і жыць: усё гатовае, усё ў нас ёсць. Барыс. р., Вял. Трасц. Параўн.: За ўсё сваё жыццё ён, як кажучь, не скрыўдзіў і малога дзіцяці. Сл. п., Чудз. (А. Сержп., КАБСП). Параўн. (у руск.): как говорится» [Янкоўскі, 1968, s. 446].*

На Гродзеншчыне зафіксаваны фразеалагізм *як гэны казаў* (літ. *гэты*. – М. К.), які таксама выконвае ролю пабочных слоў і мае тое ж значэнне, што і *як той казаў*: «Як прынята гаварыць. *А ў вёсцы жыў у нас дурачок Хурма. Ня ведаю, аткуль ён узяўся, а толькі ні кала ні двара, як гэны казаў, а сыты. Будзёнаўка Ашм.*» [Даніловіч, 2020, s. 164].

Рэсурс Адукацыя.інфо аднёс спалучэнне *як той казаў* да слоў-паразітаў або «дзяжурных» слоў, разам з такімі словамі, як *значыць, ну, так, праўда, гэта самае, зразумела, скажам* Прычыны частага ўжывання – бедны слоўнікавы запас, дрэннае валоданне тэмай, дрэннае веданне фактычнага матэрыялу, нізкая хуткасць мыслення, хваляванне, спешка [Словы-паразіты, 2021].

Згодна з прынятай у мовазнаўстве атрыбуцыяй фразеалагізма *як «устойлівай, узнáўляльнай, не менш як двухкампанентнай моўнай адзінкі, якая спалучаецца са словамі свабоднага ўжывання і мае цэласнае значэнне, не роўнае суме значэнняў яе кампанентаў (калі іх разглядаць на ўзроўні слоў)»* [Лепешаў, 1993, т. 1, s. 6], спалучэнне *як той казаў* мае амаль усе прыкметы фразеалагізма, акрамя апошняй умовы: значэнне спалучэння *як той казаў* хоць і цэласнае, але яно роўнае суме значэнняў яе кампанентаў, што дазваляе, як будзе паказана ніжэй, трансфармацыю ўстойлівага спалучэння ў напрамку да свабоднай прэдыкатыўнай адзінкі.

Літаральны фразеалагізм-адпаведнік спалучэнню *як той казаў* у рускай мове адсутнічае. У Нацыянальным корпусе рускай мовы знайшоўся адзіны прыклад, калі спалучэнне *как тот говорил* ужыў персанаж з п'есы М. М. Рошчына «Стары Новы год» – дзівак Адамыч, які любіць дарэчы ці не дарэчы каго-небудзь працытаваць; праўда, цытату па сюжэту яму не далі прывесці: (у новай кватэры ўключылі люстру):

[Вася]: ...*Теперь во всех домах такие.* [Теща]: *Ну да, во всех! На пять-то рожков?..*
 [Адамыч]: *В ученье свет, а в неученье... Как тот говорил...* [Вбегает Нюра]:
Ой, свету-то! Клава!.. Чисто наша операционная! (М. М. Рошин).

Метадалогія і методыка даследавання. Нашай мэтай стала выяўленне асаблівасцей ужывання спалучэння як *той казаў* у беларускім маўленні, для чаго быў выкарыстаны функцыянальна-камунікатыўны падыход. Методыку аналізу дадзенай фразеалагічнай адзінкі (далей ФА) складае вызначэнне яе функцый у выказванні, выяўленне аўтарскіх пераваг ва ўжыванні яе ў мастацкіх творах, устанаўленне парадыгмы варыянтаў пашырэння ФА ў бок свабодных сінтаксічных структур, апісанне рэферэнтнага нападзення слова *той*, а таксама дэлібератыўнага зместу чужой мовы ў выказваннях з дадзеным спалучэннем і яго варыянтамі.

Эмпірычны матэрыял даследавання склалі кантэксты з ФА як *той казаў* і яе варыянтамі, вылучаныя з Беларускага N-корпусу [Беларускі N-корпус, 2021] і з інтэрнэт-рэсурсаў. Аб'ём матэрыялаў складае звыш 2500 кантэкстаў. Прыклады з мастацкіх твораў у артыкуле падаюцца з указаннем аўтара; аўтарства публіцыстычных кантэкстаў з N-корпуса і інтэрнэта дзеля эканоміі тэкставай прасторы не ўказваецца.

Аналіз матэрыялу. Па структуры спалучэнне як *той казаў* з'яўляецца прэдыкатыўнай адзінкай, тоеснай граматычнай аснове са значэннем 'суб'ект маўлення + прэдыкат маўлення'. Параўнаем прыклады з такой асновай:

- 1) *Мне то ўжо засталася, як той казаў, дзень мала, а два многа* (Я. Брыль).
- 2) *Падняць сяло, зрабіць добрую грэблю, па-мойму, у тысячу разоў важней, чым блытацца пад кустамі сівабародага Іеговы, як ты казаў* (Я. Колас).
- 3) *Валодзя, апынуўшыся ў вялікім горадзе, прагна кінуўся, як ён казаў, «ліквідаваць свае прабелы»* (Э. Луканскі).
- 4) *Каму па каму, а нам, казаў той, дык два камы* (Я. Купала).
- 5) *Ух ты, ну і чалавек, аж замарыў усіх, – сказаў дзядзька Міхась. – Ці ведаеце яго? – звярнуўся ён да новага хворага. – Як жа, ведаю, – казаў той, крэкчучы і месцячыся на ложку* (В. Быкаў).
- 6) *Далі слова і Куніку. Яго Артур не слухаў. Ды і казаў той адно і тое ж* (Г. Марчук).

Як бачым, вылучаныя адзінкі структурна ўсе супадаюць. Розніца яны па іншых прыметах. Па-першае, відаць разыходжанні ў лексічным выражэнні суб'екта маўлення: у (1), (4), (5) і (6) гэта ўказальны займеннік, у (2) асабовы другой асобы, у (3) асабовы займеннік трэцяй асобы. Па-другое, у першых трох выказваннях спалучэнне ўжыта са злучнікам *як*, у астатніх выдзеленых спалучэннях злучнік адсутнічае. Прычым, калі ў выказванні (4) злучнік можна ўвесці, то ў (5) і (6) гэта зрабіць немагчыма, паколькі спалучэнне *казаў той* у двух апошніх выказваннях граматычна звязана з іншымі словамі сказа.

Калі звярнуць увагу на функцыі выдзеленых спалучэнняў, то ў кожным з шасці выказванняў функцыя вылучаных спалучэнняў аднолькавая – спасылка на моўцу сваёй ці чужой мовы, толькі спалучэнні (1), (2) і (3) сказах аформлены як пабочныя структуры і ўводзяцца ў асноўнае выказванне злучнікам *як*, спалучэнне ў (4) таксама пабочная структура, але ўведзена ў сказ бяззлучнікавым спосабам. Па гэтай функцыі

акадэмічныя беларускія граматыкі атаясамліваюць пабочныя сказы – уведзеныя са злучнікамі і без яго, устойлівыя і свабодныя; параўн.: *Яшчэ, як той казаў, не ўсё скончана* (Я. Брыль). *Настрой у людзей, заўважыў ён, быў трывожны, усіх непакоіла няўдача* (І. Мележ) [Беларуская граматыка, 1986, s. 201].

Што да астатніх двух прыкладаў, то ў выказванні (5) выдзеленае спалучэнне з’яўляецца аўтарскімі словамі ў бяззлучнікавым складаным сказе з простаю мовай, а ў (6) дзеясловам-выказнікам, што кіруе даданым марфалагізаваным членам сказа – дэлібератывам. Такім чынам, паводле функцыі ўказання на крыніцу паведамлення ўсе прыведзеныя прыклады падобныя: адну частку выказвання складае інфармацыя пра моўцу (хто казаў), другую – дэлібератыўная частка (што казаў). Розніца толькі ў спосабах выражэння аўтарызацыі чужой мовы.

І тым не менш толькі спалучэнні *як той казаў* і *казаў той* ў выказваннях (1) і (4) з’яўляюцца фразеалагізмамі, астатнія ж ўжытыя як свабодныя спалучэнні. У чым жа адметнасць ФА? Яна крыецца за словамі *той*, якое толькі ў моўнай сістэме з’яўляецца ўказальным займеннікам: «Паказвае на асобу ці прадмет, якія знаходзяцца не перад вачамі, не побач, а аддалены ў прасторы і часе, як падобныя ім» [Тлумачальны слоўнік..., 1983, s. 493]. Але асабовы рэфэрэнт займенніка *той* не канкрэтны, як у (2) – *ты*, як у (3) – *Валодзя*, як у (5) – *новыя хворыя*, як у (6) – *Артур*, а няпэўны і абагульнены, як гэта было паказана ў паэме М. Лужаніна. Праўда, абагульненне *той* у ФА *як той казаў* мае ўзуальны характар, а ў словах *тая*, *той*, *тыя* ў паэме – кантэкстуальны, абумоўлены сюжэтам паэмы і аналогіяй з узуальным *той*. На жаль, слова *той*, як і слова *тое*, ў беларускім мовазнаўстве не паказана ва ўсёй паўнаце семантычнай і граматычнай атрыбуцыі, як гэта зроблена адносна іх міжмоўных адпаведнікаў *тот*, *то* ($то_1$ і $то_2$) у русістыцы [Кодухов, 1966; Белошапкова, 1977; Черемисина, 1982; Конюшкевич, 2010]. Не зафіксавана ў беларусістыцы і няпэўна-асабовае значэнне займенніка *той* у спалучэнні *як той казаў*. Дадзенае значэнне адсутнічае ў рускім займенніку *тот*.

Паколькі мы размаўляем выказваннямі і тэкстамі, то з гэтага, камунікатыўнага, боку, прыведзеныя вышэй прыклады прынцыпова розныя ў наратыўных адносінах. Параўнаем (1) і (2). У сказе (2) дэлібератыўная частка *блытацца пад кустамі сівабародага Іеговы* – цытата ў маўленні наратара, якую ён паўтарае, нагадваючы пры гэтым, хто яе аўтар. Мы тут маем справу з двума суб’ектамі маўлення, прычым элімінацыя пабочнай канструкцыі з выказвання прынцыпова немагчымая па факце, стылю і этыцы. Інакш кажучы, і дэлібератыўная частка (цытата), і словы наратара ўяўляюць сабой дыктумы ўсяго выказвання, змест якіх моўца павінен паведаміць адрасату.

Зусім іншы наратыўны характар прыкладу (1): увесь змест выказвання належыць самому наратару (моўцу), а спалучэнне *як той казаў* трэба яму не столькі як спасылка на чужую (чыю?) мову, колькі служыць прыкрасай, аздобай яго ўласнага маўлення, бо дэлібератыўная частка *дзень мала, а два многа* можа быць уведзена ў выказванні і без спасылкі на аўтара. Параўн.: *А на мой пагляд, як той казаў, няма мяса – то і жаба не прыкраса* (А. Літвін). – *А на мой пагляд, няма мяса – то і жаба не прыкраса*. Ды і маўленчая рэчаіснасць дае нам безліч выказванняў з «прапіснымі

ісцінамі» без спасылкі на *таго*, які іх *казаў*, хаця фразеалагізм і можна ўставіць у выказванне: *Такія людзі заўсёды лезуць на ражон, а беражонага і бог беражэ* (У. Дамашэвіч). – *Такія людзі заўсёды лезуць на ражон, а беражонага, як той казаў, і бог беражэ. Ты яшчэ малы, ды і адзін у полі не воін* (І. Гурскі). – *Ты яшчэ малы, ды і адзін, як той казаў, у полі не воін*.

Мяркуем, што на папулярнасць ФА *як той казаў* аказвае ўплыў і фактар тыпалагічнай розніцы паміж рускім і беларускім сінтаксісам паводле катэгорыі стану. Для беларускага сінтаксісу характэрныя канструкцыі са значэннем актыўнага дзеяння (з прэдыкатам незалежнага стану), у той час як рускі сінтаксіс больш адметны бессуб'ектнымі выказваннямі або выказваннямі залежнага стану; параўн.: *Ей вот-вот станет дурно. – Яна вось-вось самлее. Ему снится страшный сон. – Ён сніў страшны сон. Стало видно речку. – Стала відаць рэчка* (падрабязней у [Конюшкевич, Корчиц, Лещенко, 1994]). Таму ў міжмоўнай практыцы звычайна карэлююць пасіў і актыў – рускі сказ з дзеепрыметнікам залежнага стану і беларускі няпэўна-асабовы сказ з дзясловам незалежнага стану: *План выполнен. – План выканалі. Дом отремонтирован. – Дом адрамантавалі*. Дарэчы, сучасныя беларускамоўныя СМІ пад уплывам рускай мовы грашаць іменна такімі пасіўнымі русіфікаванымі канструкцыямі.

Аналагічную карэляцыю назіраем і з міжмоўнымі адпаведнікамі разглядаемых тут адзінак, супрацьлеглымі паводле пасіва і актыва: *как говорится – як той казаў*, дзе займеннік-субстантыў муж. роду *той* служыць безрэферэнтным фантомам дзейніка ў двухсастаўным сказе са значэннем актыўнага дзеяння, што адлюстроўваецца і ў перакладзе з рускай мовы: *Назарбаеў заверыў, што ў Казахстана ёсць план на 70, 60, 50 і нават 40 долараў за барэль. «Ён у мяне ляжыць пад сукном, як той казаў. Чаму я смела магу сказаць, бо ў нас ёсць рэзервы для гэтага на чорны дзень»*, – *сказаў Назарбаеў* (Наша Ніва).

Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што і літаральны рускаму *как говорят* беларускі адпаведнік *як кажуць* таксама вельмі ўжывальны, больш таго (магчыма, не без уплыву рускай мовы), у N-корпусе беларускай мовы кантэкстаў з гэтай адзінкай нават больш, чым з ФА *як той казаў*. І тым не менш хоць у аўтарызацыйных спалучэннях *як кажуць* і *як той казаў* актыўнасць маўлення на першы пагляд аднолькавая, але пэўнасць суб'ектаў маўлення розная: у першым выразе мы маем справу з аднасастаўным няпэўна-асабовым сказам, дзе суб'ект маўлення няпэўна-асабова-множнасны, у той час як другі выраз уяўляе сабой двухсастаўны сказ з дзейнікам, які ўказвае на адзінкавую няпэўную асобу.

Нешта падобнае назіраем у беларускай мове на прыкладзе ўжывання займенніка *яно* ў ролі дзейніка: – *Ну не кажы! Без бацькі то яно без бацькі, але ж хоць ведалі, хто іх бацька* (М. Гіль). – *Ну во, братка, як яно ўсё атрымалася* (В. Быкаў). *Трошкі не так яно, але, як той казаў, слова з песні не выкінеш* (В. Шырко).

Іншыя фактары папулярнасці ФА *як той казаў* можна аднесці да прагматычных. Адну з функцый мы называлі – гэта аздабленне ўласнага маўлення моўцы, яго самавыражэнне, «аранжыроўка» (па выражэнні Т. В. Шмялёвай) асноўнага зместу выказвання: *А як ты не пойдзеш? Бяда цябе сама падгоніць. Як той казаў: не для*

пана Езуса, а для хлеба куса (Я. Брыль). [Ганна Піліпаўна]: *Пайду я, Змітраўна, як той казаў, у люлю* (Н. Гілевіч). Як заўважае М. У. Усеваладава, модусныя сэнсы – это «“обертонны”, сопровождающие основную мелодию – дикутум высказывания. В силу своей природы и значения они категориальны» [Всеволодова, 2017, с. 419].

Прагматычную ролю выконвае і стылізацыя пад прастамоўе персанажа, выражанне маўленчай бездапаможнасці, цьмянасці думкі, а то і проста забруджанасці мовы гэтым спалучэннем-паразітам. Такое назіраецца, напрыклад, у маўленні Зыдора Пніцкага з аповесці К. Чорнага «Ідзі, ідзі...»: – *Зэня, ты напішы, як той казаў, усё гэта, каб як найскладней выйшла. Я казаў заўсёды, што ў нашым жыцці, як той казаў, праўда ці не? Як той казаў, табе гэта нічога, узяў і напісаў, а яму, цёмнаму чалавеку, го! Не пашкадуй, як той казаў, кавалачка паперы і хвіліны часу ды вазьмі. Як той казаў, я вас папрашу, напішыце, бо ў мяне няскладна выйдзе.*

У беларускамоўных СМІ за ўжываннем ФА *як той казаў* праглядаецца імкненне журналіста забяспечыць (не заўсёды ўдала) дыялог з чытачом, перайсці на размоўны стыль: *Люблю свой населены пункт, дзе, як той казаў, нарадзілася і прыгадзілася. Не за гарамі, як той казаў, увод яго ў строй. А далей, як той казаў, пайшло і паехала. У работу ўвайшоў, як той казаў, з галавой, часам на мяжы нізавой гарадской трасяначнай моўнай культуры: «Усё пуцём», як той казаў: хораша гуляем!; І тады «кранты», як той казаў.*

Суправаджае дадзеная ФА і жаданне аўтараў «блеснуть» моднымі слоўцамі: *Гэта таксама ў «трэндзе», як той казаў. Немца ад такога, як той казаў, праграма завісне.*

Спалучэнне *як той казаў* выконвае і маўленча-этыкетную функцыю: гэта своеасаблівая форма прабачэння перад адрасатам за выказванне прапісной ісціны, якую той і сам ведае. Звычайна такімі ісцінамі з’яўляюцца прымаўкі і прыказкі: *Як той казаў, язык да Кіева давядзе. Як той казаў, дзе сеў, там і злез.* Пра функцыю «экспликації метасмысла ‘трivialьность информации’» пабочным зваротам *как известно* і яго модуснымі мадыфікацыямі чытаем у Т. В. Шмялёвай: «В принципе цель экспликации – не разъяснить..., а извиниться за трivialьность информации: дав понять, что он отдает себе отчет в таком ее качестве, автор как бы снимает с себя ответственность за нарушение данного правила» [Шмелева, 1988, с. 197]. У навуковым стылі пабочныя канструкцыі *ты-* і *ён-*аўтарызацыі служаць сродкамі «соблюдения кодекса речевого поведения» [Всеволодова, 2000, с. 350–353]: *як вядома, як вы ведаеце, чытач ведае* і інш.

У папулярнасці ФА *як той казаў* праглядае і яшчэ адна прагматычная функцыя: ужываючы *як той казаў*, моўца часам будзе і асноўнае выказванне ў выглядзе своеасаблівай абагульненай *ты-*аўтарызацыі – апеляцыі да дасведчанасці адрасата ў тэме і змесце гутаркі, тым самым стварае перлакутыўны эффект камітатыўнасці і паразумення: *А гэта – дай ты ёй, нашай кабеціне, усялякія, як той казаў, правы, дык яна цябе асядлае ды паедзе на табе* (К. Чорны).

Нарэшце, гэта і сапраўды функцыя спасылкі на чужую мову, дакладная цытацыя, як правіла, крылатага выслоўя, якое падаецца часам у двукоссі, але без намінацыі яе аўтара – ці з прычыны таго, што аўтар яе вядомы і адрасату, ці сам

моўца дакладна не памятае, хто аўтар цытаты, ці, магчыма, з інтрыгі, каб адрасат сам здагадаўся пра аўтарства. Займеннік *той* у такіх выпадках указвае на рэальнага рэферэнта, хоць і не названага адрасантам; прыклады з «Нашай Нівы»: *Помста – гэта страва, якую падаюць халоднай, як той казаў*. *Будавалі, праектавалі нешта, як той казаў, «эпахальнае»*. *Як той казаў, калі ў вас манія пераследу, гэта яшчэ не значыць, што за вамі ніхто не сочыць. Мне дык наагул усё роўна – левы ты ці правы. Галоўнае, як той казаў, «тонкі густ і разнастайнасць думак»*.

У публіцыстычных тэкстах ФА *як той казаў* часта суправаджае канцылярскія і газетныя штампы, ужытыя адпаведна разглядаемай тэме; прыклады з газеты «Звязда»: *Ёсць, як той казаў, над чым працаваць. Як той казаў, адчуўце розніцу. Такое будзеш чытаць, як той казаў, ад вокладкі да вокладкі. Змены могуць быць толькі на ўзроўні, як той казаў, статыстычнай памылкі. Пытанне, як той казаў, з дробных. Інцыдэнт, як той казаў, вычарпаны. Ёсць пытанне, як той казаў. Працэс, як той казаў, быў у разгары. Каб, як той казаў, быць у тэме*.

У беларускім маўленні ўжываецца рэдукаваны варыянт фразеалагізма без злучніка – *казаў той*, для якога «Наша Ніва» падае рускі эквівалент *так сказаць*. Як слова-паразіт *казаў той* бачым у мове Сцяпана Пінкевіча з п'есы К. Акулы «Тараканы ў саладусе» (32 ужыванні): *Во тут мая, казаў той, уся сям'я: жонка Марыля й дзеці – Таня і Васіль...Нацягаў, казаў той, цэлу кучу гэтых кніжак...Жарцікі, казаў той, працаваў, складаў, нажываў, здароўе траціў, а тут, казаў той, адкуль і не спадзяваўся дык няшчасце прыйшло...*

Сустракаем гэтае спалучэнне ў творах Ф. Багушэвіча: – *Як у сведкі, дык у сведкі. Хоць я нічым нічога, казаў той, ніколі нікому*; З. Бядулі: *Далей вочы – лягчэй сэрцу, казаў той*; Я. Купалы: – *І вось з усяёй, казаў той, роскашы засталася толькі балалайка, але і тую запісалі на нейкі ўчот*.

Як і многія фразеалагічныя адзінкі, ФА *як той казаў* атрымала трансфармацыі ў бок свабодных спалучэнняў а) з пашырэннем спалучэння за кошт увядзення канкрэтызатара да займенніка *той* або б) з рэдукцыяй у фразеалагізме займенніка *той* і ўвядзеннем замест яго больш канкрэтнага суб'екта маўлення. У выніку трансфармацый стварылася парадыгма з наступных варыянтаў падобнай структуры: 1) цэласная ФА *як той казаў*; 2) ФА + канкрэтызатар да кампанента *той*; 3) рэдукаваная ФА без займенніка *той* + абагульнены яго замяшчальнік; 4) рэдукаваная ФА без займенніка *той* + канкрэтны яго замяшчальнік; 5) свабодная структура, аманімічная фразеалагізму. У абодвух выпадках існуе некалькі спосабаў канкрэтызацыі суб'екта маўлення. Разгледзім пашырэнне фразеалагізма за кошт увядзення канкрэтызатараў з градацыяй нарастаючай канкрэтнасці рэферэнта.

- 1) Замест *той* ужываецца няпэўны займеннік *нехта*: *Проста два яйкі, як нехта казаў, будзе неэстэтычна. Могуць быць яйкі ў гняздзе, піраміда з яек. «Дык што, я лысы, каб гарбаціцца задарма», – казаў нехта іншы з гегемонаў, хаця за «лысага», гэта значыць, за дзесяць рублёў ён мог набыць ажно дзесяць пляшак пладова-ягаднага*.
- 2) Гэта можа быць квазінамінацыя ў выглядзе лацінскай літары *N*: *Чамусьці няёмка, брыдка, нават балюча думаць пра прафесію, працу «свабоднага*

мастака», якому яшчэ цяжэй, чым сумленнаму старшыні калгаса, адчуваць сябе, як той Н. казаў, «паміж молатам і накавальняй» (К. Чорны).

- 3) Называецца невядомая асоба з пэўнай агульнай прыкметай: **Як той купец казаў:** «чым больш возіш тавар, тым яму большая цана» (а. Я. Германовіч). *Цяпер маё права й мой святы абавязак прыняць на сябе бой да рэшты, як казаў той паэт (У. Глыбінны). Некаторыя з выказванняў набываюць іранічныя канатацыі: У Беларусі ніколі не любілі таўстасумаў, як казаў той суб'ект у пінжаку (С. Яновіч). А тут з бакоў і іншыя тучныя рашкі, што, як казаў той добры чалавек, цагліны просяць (В. Супрунчук). І параўн. свабодную структуру ў складаназалежным сказе: Ну, а як той чалавек казаў, застрэлілі іх, і хаця ж яны доўга не мучыліся? (К. Чорны).*
- 4) Канкрэтызуецца той і назвамі персанажаў кніг і кінафільмаў: *Тэрмінова ўбок камп'ютар, і за рэальную працу! Бо, як казаў той герой мульціка: «А што вы будзеце есці зімой? Не гузікі ж ад штаноў».*
- 5) Рэфэрэнт можа быць вядомы многім: *Але, як той Караткевіч казаў, хлеб аднолькава смачны, на якой мове яго ні называй. Бацькаўшчына апынулася, як казаў той Чэрчыль, за жалезнай заслонай. Як той казаў з ЦВК: яны не прафесіяналы. Рэфлекс той назіраецца і ў свабодных сінтаксічных канструкцыях з ускоснай цытатай і намінацыях аўтара: Праўду казаў той Дастаеўскі ў «Бесах», што ўсе яны будуць у палоне шпіёнаманіі, кожны будзе адзін за другім шпіёніць і даносіць (У. Глыбінны).*
- 6) Называецца канкрэтная, але вядомая толькі аўтару выказвання, асоба. Гэта асабліва прыдатна ў няўласна-простай мове: *Чорт ведае што робіцца на свеце! Як казаў той Жук, кінеш палку ў сабаку – трапіш у фашыста (В. Быкаў).*

Пры рэдукцыі ФА і элімінацыі займенніка *той* яго месца займае намінацыя любой пэўнай ці няпэўнай, слыннай ці проста знаёмай моўцы, але рэальнай асобы. Прагматыка спасылкаў ў такіх выпадках такая ж, як і пры ўжыванні ФА *як той казаў*, – стылізацыя, самавыражэнне, крытыка, іронія, насмешка, гумар і інш. Вылучаюцца наступныя намінацыі аўтараў цытат.

- 1) Намінацыя суправаджаецца няпэўным займеннікам *адзін*: *Сёння інфляцыя, рэзрух, сёння, як казаў адзін дэпутат парламента, «я – нішчы» (А. Бароўскі). Тут лісічак, хоць ты іх касі, як казаў адзін мой знаёмы (В. Вольскі). Пра заўтра мы можам хіба што варажыць, але можам і скарыстацца такой штукай, як гістарычная заканамернасць. Бо што было, тое й будзе, няма нічога новага пад сонцам, як казаў адзін біблейскі цар. Але, як казаў адзін з кінагерояў, «за дзяржаву крыўдна» (Э. Луканскі). Так-так, як казаў адзін шахматыст: найлепшая абарона – гэта напад (А. Асташонак).*
- 2) У якасці маркёра няпэўнасці выкарыстоўваецца прыслоўе часу – *калісь, калісьці, некалі*: *Няма нічога патайнага, што не стала б яўным, як казаў калісь дзяк Бацяноўскі (Я. Колас). Вакол гэтага імправізаванага партрэта*

ўзнікалі гаворкі, а часам і спрэчкі, **як калісьці казаў Уладзімір Караткевіч**, «дзе два беларусы, дык дзесяць думак». **Як казаў некалі Беразоўскі**, «за казла адкажаш».

- 3) Ужываюцца і маркёры прасторавай няпэўнасці: *Рабі пільне, **казаў менскі бацька** свайму недалыгу-сыну, і тут будзе Вільня*.
- 4) Замест *той* выступае намінацыя бацькі, сваяка, знаёмага, вопытнага чалавека і г. д.: *Жыць нельга стала. **Як мой дзядзька Лукаш казаў**: хоць жывы ў труну лажыся* (В. Быкаў). *Госць дык госць. **Як мой бацька казаў**: і я ля гасця* (І. Пташнікаў). *Здаровы сэнс? Але здаровы сэнс, **як казаў адзін знаёмы камбат**, у войску не начаваў ніколі* (В. Быкаў). *Не зважаючы на забарону, яшчэ больш пачалі на вёсках гнаць самагонку. Бо, **як казаў наш пількаўскі сусед**, «каб з людзьмі жыць, трэба піць»* (М. Танк). *І не трэба падганяць час. Усё прыйдзе ў сваю пару. У запасе, **як казаў мудрэц**, вечнасць!..*

Самай ўжывальнай мадэллю трансфармацыі ФА *як той казаў* выступае мадэль *як казаў N*, дзе *N* – намінацыя ці імя аўтара цытаты, нярэдка з дадатковай мадальнай яго характарыстыкай: *Лагічным пераходам да дыскатэкі стаўся камп’ютарызаваны «Палац», пракляты артадоксамі ад рок-н-ролу. А моладзь, між іншым, танчыла. Значыць, **як казаў яшчэ не пралетарскі паэт Маякоўскі**, «гэта некаму трэба», ці з мэтай перадачы іроніі: *Рыба, **як казаў адзін добры знаўца беларускай мовы**, «не дзяўбла»*. (Літаральны і недарэчны пераклад з рус. *не кледала*; правільна: *не клядала*. – М. К.).*

Яшчэ бліжэй да свабодных структур выступае спалучэнне *як казаў N* у няўласна-простае мове: *Трэба трымацца за зямлю-матухну, **як казаў некалі Жайтых*** (В. Быкаў).

Прывядзем яшчэ прыклады без дэлібератыўнай часткі: **як казаў** – *славуты Гётэ / Станіслаў Ежы Лец / вучоны Паўлаў / Ісус Хрыстос / Юлій Цэзар* (Э. Луканскі) / *мой дзед* (В. Шырко) / *Купала / шаноўны стары паэт* (А. Гара) / *Тарас Бульба* (Я. Колас) / *Максім Горкі* (У. Глыбінны) і інш.

У ролі *N*-а можа выступаць і прадмет: *Сілы яго, **як казаў рукапіс**, дасягалі ўжо васьмі тысяч коннікаў, якія часткова хаваліся ў пушчы, часткова знаходзіліся пры яго палацы* (У. Караткевіч).

Асабліваць такіх выказванняў з *як казаў* – у расплывістасці межаў паміж трансфармаванай фразеалагізаванай пабочнай структурай і структурна тоеснай ёй свабоднай структурай (пабочнай ці часткай бяззлучнікавага складанага сказа з чужой мовай). Блытаніны дадае і разнабой у пунктуацыі – коскі, двукоссі, двукроп’і, працяжнікі ставяцца адвольна, за выключэннем дакладнага цытавання ці барбарызмаў: **Як казаў, крывячыся, герой старой кінакамедыі**, «ключніца гарэлку рабіла» (Наша Ніва). *Дык яны так і паехалі, **казаў чырвонаўскі чалавек**, у той бок* (С. Баранавых). *Перад маім ад’ездам – **Дамінік казаў** – чуць не забілі двух паліцэйскіх* (А. Бароўскі).

У такіх выпадках спрацоўвае фактар тэкста: у выказваннях з ФА роля *N*-а зводзіцца да ролі замяняльніка няпэўнага *той* ў пабочнай структуры, а ў свабодных

сінтаксічных структурах *N* – адзін з пэўных кампанентаў не толькі выказвання, але і ўсяго тэкста, ён уключаны ў вертыкальны кантэкст тэкста, і роля яго не толькі аўтарызацыйная, але яшчэ ўказальная і кагезійная. Параўн.: *Гарадскія ўлады думалі, што мы крыху папратэстуем і супакоімся, але, як сказаў Ісус Хрыстос (як сказана ў Бібліі / як кажучь / як той казаў... – М. К.), супакою не будзе ніколі (Новы Час). – На палянцы за дарогаю на Кабыльнік часта бываюць удоды. Хлопец, праўда, не ведаў, як называюцца гэтыя, як ён казаў, «жоўтыя птушкі з грэбнем на галаве», але апісаў іх мне даволі дакладна (В. Вольскі).*

Даследчыцкай увагі патрабуе і дэлібератыўная (дыктумная) частка выказванняў са спалучэннем як *той казаў* і яго варыянтамі. Пры фразеалагізме як *той казаў* найбліжэйшае кола дэлібератываў – гэта выслоўі, прыказкі і прымаўкі, якія не суадносяцца з канкрэтным аўтарам і не з’яўляюцца цытатамі: *Гэтая сувязь з органамі адразу ж выявілася. Як той казаў, лес чужы, а поле бачыць (В. Шыдлоўскі).*

Другую групу дэлібератываў складаюць лінгвакультурэмы – крылатыя словы і сказы з мастацкіх твораў, фільмаў, а таксама выказванні знакамітых асоб. Знакі прыпынку пры цытацыі лінгвакультурэм вар’іруюцца: *Гэта ж толькі першая нарада, на якой канцэптuallyна вырашым, як казаў Гамлет: быць ці не быць? (С. Давідовіч). Дзядзька Туркевіч...так і застаўся па-за партыяй. Прычына: нейкія каншахцікі з беларускімі нацыяналістамі ў Вільні. Як той казаў: «Коготок увяз – всей птичке пропасть» (М. Гарэцкі). «Святы той куточак фальварак Свіраны» – так называецца іншая кніжка багушэвічазнаўцы, якая распавядае пра тую адметную мясціну, адкуль прыйшоў у свет божы Франусь Багушэвіч і дзе, як той казаў, «яго пуп закапаны» (А. Варава). І галоўнае, стылістыка многіх каменцаў паказвае: іх аўтары пішуць, як казаў паэт, па загадзе ўласнага сэрца.*

Трэцяя група дэлібератываў складаецца з цытат на іншых мовах, часам знарок скажонных, у тым ліку на трасянцы: *А кампанія, кампанія!.. Як той казаў, «не вельмі пажондная, але бардзо ганаровая» (А. Асташонак). Тут не гуляюць у Беларусь. Яна тут жыве. Яна не шукае шчасця-долі ў віртуальнай прасторы. Як той казаў, hic Rhodus, hic salta! Тут Родас, тут і скачы. У Нарвегіі існуе больш-менш стабільны правапісны стандарт..., то няма і намёку на нейкую арфаэпічную ўніфікацыю. Як той казаў, кто как хаціт, так і гаварыт.*

Асобную групу складаюць дэлібератывы, якія служаць дадатковай інфармацыяй да апавядання моўцы. Іх уводзіць у выказванне свабоднае пабочнае спалучэнне як *казаў* з тэкставымі намінацыямі: *Едучы ў гэту вёску з хлопцамі, майстар падумаў, што добра было б датэрмінова, як казаў начальнік упраўлення, узвесці лінію (В. Супрунчук). Назбіралі крыху грыбоў і пайшлі «на кухню», як казаў Віктар. Там згатавалі свае грыбы, павячэралі і засталіся нанач каля вогнішча (Я. Маўр). Пан падлоўчы быў родам дзесь з Гродзеншчыны і паходзіў, як ён казаў сам, са старога дваранскага роду (Я. Колас). Да зямлі асабліва не цягнуўся, бо на грудзі быў слабы, як казаў ён, і рукі на грабильне дрыжалі (М. Лынькоў).*

Асабліва часта такая цытацыя назіраецца ў творах В. Быкава, у выніку чаго ствараецца ілюзія шматгалосся нават тады, калі герой застаецца сам-на-сам з сабой:

Каб не дарма елі салдацкі хлеб, як казаў капітан. А трэба было пастарацца, «раскінуць мазгаўнёй», як казаў Трушкевіч, і заданне выканаць, хоць кроў з носа.

Вынікі даследавання. Як паказаў аналіз матэрыялу, спалучэнне *як той казаў* – актыўная ў беларускім маўленні цэласная моўная адзінка, якая па ўстойлівасці і ўзнаўляльнасці набліжаецца да фразеалагізма. У беларускай мове спалучэнне існуе ў двух варыянтах – *як той казаў / казаў той*.

Асноўнай граматычнай функцыяй дадзенага спалучэння з’яўляецца роля пабочных слоў у сказе; камунікатыўныя функцыі наступныя: аўтарызацыя паведамлення, самавыражэнне моўцы і запаўненне яго маўленча-мысліцельных лакун, стылізацыя гутарковай мовы і прастамоўя, апеяцыя да дасведчанасці адрасата, забеспячэнне дыялагічнасці дыскурса, маўленчаэтыкетная.

Займеннік *той* у структуры фразеалагізма мае няпэўна-асабовае значэнне, якое не было зафіксавана ў граматычных апісаннях папярэднікаў. У працэсе камунікацыі фразеалагізм падвяргаецца трансфармацыі ў бок свабодных спалучэнняў – пашырэнню або рэдукцыі яго структуры ў выказванні. Тым самым займеннік *той* або набывае канкрэтызацыю дадатковай намінацыяй, або замяняецца абагульненай назвай рэфэрэнта. У выніку ў беларускім маўленні функцыянуе парадыгма з пяці варыянтаў падобнай структуры з функцыяй пабочных слоў і аўтарызацыі: 1) цэласная ФА *як той казаў*; 2) цэласная ФА + канкрэтызатар да кампанента *той*; 3) рэдукаваная ФА без *той* + абагульнены замяшчальнік; 4) рэдукаваная ФА без *той* + канкрэтны замяшчальнік; 5) свабодная структура, аманімічная фразеалагізму.

Што датычыць дэлібератыўнай часткі выказванняў са спалучэннем *як той казаў* і яго варыянтамі, то яе спецыфіка заключаецца, па-першае, ў афарыстычнасці зместу, па-другое, у тэматычна-прагматычным дапасаванні да слоў аўтара, па-трэцяе, у цэнтрабежнай тэндэнцыі ФА да свабодных выказванняў з трансфармаванай аўтарызацыяй.

Высновы. Спалучэнне *як той казаў* – цэласная моўная адзінка, якая паводле няпэўна-асабовага займенніка *той* з’яўляецца адной з адметных рыс беларускай мовы.

Вакол інварыянтнага фразеалагізма *як той казаў* склалася варыятыўная прастора з наступнай парадыгмай (з вектарам да свабодных спалучэнняў): *як той казаў* → *казаў той* → *як казаў той N* → *як казаў N* → *казаў N* → *казаў / пісаў / думаў... N*, а займеннік *той*, безрэферэнтны ў афарызме, набывае рэфэрэнтную функцыю па меры адыходу ад цэнтра да перыферыі прасторы.

Будучы жывой і актыўнай моўнай з’явай, спалучэнне *як той казаў* мае здольнасць да пашырэння сваіх функцый у сучаснай камунікацыі, што праяўляецца ў яго карэляцыі са зместам дэлібератыўнай часткі, у цэнтрабежнай тэндэнцыі ад ідыяматычнага інварыянта да свабодных сінтаксічных канструкцый.

Літаратура

References

- Беларуска-рускі слоўнік* (1988). У 2 т. Т. 1. Мінск: БелСЭ.
- Беларуская граматыка* (1986). У 2 т. Т. 2. Мінск: Навука і тэхніка.
- Беларускі N-корпус. (2021). Электронны рэсурс <https://bnkorporus.info/>
- Белошাপкова, В. А. (1977). *Современный русский язык. Синтаксис*. Москва: МГУ.
- Всеволодова, М. В. (2000). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: МГУ.
- Всеволодова, М. В. (2017). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: УРСС.
- Даніловіч, М. А. (2020). *Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны*. Гродна: ГрДУ.
- Кодухов, В. И. (1966). Указательные местоимения и корреляты. *XIX Герценовские чтения* (с. 59–63). Ленинград: ЛГПИ.
- Конюшкевич, М. И. (2010). Семантический диапазон и синтаксические функции слова “то” в сложноподчиненном предложении. *Лингвистические идеи В. А. Белошাপковой и их воплощение в современной русистике* (с. 61–68). Тюмень: Мандар и К^а.
- Конюшкевич, М. И., Корчиц, М. А., & Лещенко, В. Л. (1994). *Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия*. Минск: Народная асвета.
- Коўзкі М. (1998) *Як той казаў. Сатырычныя мініяцюры*. Мінск.
- Лепешаў, І. Я. (1993) *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы*. У 2 т. Т. 2. М – Я. Мінск: Бел. энцыклапедыя.
- Лужанін, М. (1977). *Лявоніха*. Мінск: Мастацкая літ-ра.
- Русско-белорусский словарь* (1982). В 2 т. Т. 1. Минск: БелСЭ.
- Санько, З (1991). Малы расейска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. Мінск. Электронны рэсурс <http://slounik.org/sanko/l11>
- Словы-паразіты. (2021). Электронны рэсурс <https://adukacyja.info>
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (1983). У 5 т. Т. 5, кн. 1. Мінск: Бел. энцыклапедыя.
- Черемисина, М. И. (1982). Об изъяснительной конструкции с факультативным управляемым местоимением «ТО». *Функциональный анализ синтаксических структур* (с. 3–21). Иркутск.
- Шмелева, Т. В. (1988). Модус и средства его выражения в высказывании. *Идеографические аспекты русской грамматики* (с. 168–202). Москва.
- Янкоўскі, Ф. (1968). *Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне*. Мінск: Выш. школа.
- Belarusian grammar* (1986). In 2 vols. Vol. 2. Minsk: Navuka i tekhnika Publ. (In Belarusian)
- Belarusian N-corps*. (2021). Retrieved from <https://bnkorporus.info/>. (In Belarusian)
- Belarusian-Russian dictionary* (1988). In 2 vols. Vol. 1. Minsk: BelSE Publ. (In Belarusian)
- Beloshapkova, V. A. (1977). *Modern Russian language. Syntax*. Moscow: MGU Publ. (In Russian)
- Cheremisina, M. I. (1982). On the explanatory structure with the optional managed pronoun “That”. *Functional analysis of syntactic structures* (pp. 3–21). Irkutsk. (In Russian)
- Danilovich, M. A. (2020). *Phraseological dictionary of Grodno region dialects*. Grodno: GrDU Publ. (In Belarusian)
- Explanatory dictionary of the Belarusian language* (1977–1984). In 5 vols., vol. 4. Minsk: Bel. entsyklopedyia Publ. (In Belarusian)
- Explanatory dictionary of the Belarusian language* (1983). In 5 vols., vol. 5(1). Minsk: Bel. entsyklopedyia Publ. (In Belarusian)
- Iankoŭski, F. (1981). *Belarusian phraseology. Phraseologisms, their meaning, use*. Minsk: Vysh. shkola Publ. (In Belarusian)
- Kaniushkevich, M. I. (2010). Semantic range and syntactic functions of the word “that” in a complex sentence. *Linguistic ideas of V. A. Beloshapkova and their implementation in modern Russian studies* (pp. 61–68). Tyumen: Mandar i K^a Publ. (In Russian)
- Kaniushkevich, M. I., Korchits, M. A., & Leshchenko, V. L. (1994). *Syntax of Russian and Belarusian languages: similarities and differences*. Minsk: Narodnaia asveta Publ. (In Russian)
- Kodukhov, V. I. (1966). Demonstrative pronouns and correlates. *XIX Herzen Readings* (с. 59–63). Leningrad: LGPI Publ. (In Russian)
- Koŭzki, M. (1998). *As the one said. Satirical miniatures*. Minsk. (In Belarusian)
- Lepshaŭ, I. Ia. (1993). *Phraseological dictionary of the Belarusian language*. In 2 vols., vol. 2. Minsk: Bel. entsyklopedyia Publ. (In Belarusian)
- Luzhanin, M. (1977). *Levonikha*. Minsk: Mastatskaia lit-ra Publ. (In Belarusian)
- Parasite words*. (2021). Retrieved from <https://adukacyja.info>. (In Belarusian)
- Russian-Belarusian dictionary* (1982). In 2 vols., vol. 1. Minsk: BelSE Publ. (In Russian)
- San'ko, Z. (1991). *Small Russian-Belarusian dictionary of proverbs, sayings and phrases*. Retrieved from <http://slounik.org/sanko/l11>. (In Belarusian)
- Shmeleva, T. V. (1988). Modus and means of its expression in the statement. *Ideographic aspects of Russian grammar* (pp. 168–202). Moscow. (In Russian)
- Vsevolodova, M. V. (2000). *Functional-communicative syntax theory: Fragment of the applied (pedagogical) language model*. Moscow: MGU Publ. (In Russian)

Vsevolodova, M. V. (2017). *Functional-communicative syntax theory: Fragment of the applied (pedagogical) language model*. Moscow: URSS Publ. (In Russian)

Конюшкевич М. И. **Кто такой ТОЙ и что он КАЗАЎ? (Употребление сочетания ЯК ТОЙ КАЗАЎ в белорусской речи).** Рассматриваются факты популярности в современной белорусской речи сочетания «як той казаў», лингвистический статус которого в белорусском языкознании трактуется по-разному: фразеологизм, фразема, слова-паразиты. Ставится задача выявления особенностей функционирования данного фразеологизма в белорусской речи, для чего используется функционально-коммуникативный подход. Методику анализа составляет определение функций сочетания «як той казаў» в высказывании, установление вариантов расширения фразеологизма в сторону свободных построений, описание референтного наполнения слова «той», а также содержания делиберативной части высказываний с сочетанием «як той казаў» и его вариантами. В результате выявлены следующие функции сочетания «як той казаў» в белорусской речи – функция вводности, авторизация, самовыражение говорящего и заполнение его речемыслительных лакун, стилизация разговорной речи и, апелляция к осведомленности адресата, обеспечение диалогичности дискурса, речэтикетная функция. Вокруг инвариантного фразеологизма «як той казаў» образовалось вариативное пространство со следующей парадигмой (с вектором к свободным построениям): «як той казаў → казаў той → як казаў той N → як казаў N → казаў N → казаў / пісаў / думаў... N», а местоимение «той», неопределенно-референтное во фразеологизме, приобретает референтную функцию по мере отхода от центра к периферии пространства. Будучи живым и активным языковым явлением, сочетание «як той казаў» проявляет способность к расширению своих функций в современной коммуникации, что выражается в его корреляции с содержанием делиберативной части высказывания, в центробежной тенденции от идиоматического инварианта к свободным синтаксическим конструкциям.

Ключевые слова: авторизация, делибератив, высказывание, вводные слова, фразеологизм.

Мария Иосифовна Конюшкевич – д-р филол. наук, проф.; независимый исследователь; Гродно, Республика Беларусь.

Для цитирования статьи:

Конюшкевіч, М. І. (2021). Хто такі ТОЙ і што ён КАЗАЎ? (Ужыванне спалучэння ЯК ТОЙ КАЗАЎ у беларускім маўленні). *VERBA. Северо-Западный лингвистический журнал*, 2(2), 79–94. DOI: 10.34680/VERBA-2021-2(2)-79-94

For citation:

Koniushkevich, M. I. (2021). Who Is toy and What Did He kazaŭ? (Use of yak toy kazaŭ combination in Belarusian speech). *VERBA. North-West linguistic journal*, 2(2), 79–94. (In Belarusian) DOI: 10.34680/VERBA-2021-2(2)-79-94